

Qabaqcıl müəllimə necə çevrilmək olar?

Hikmət ƏLİZADƏ,
Bakı Dövlət Universitetinin professoru

Məktəb Şekspir meyarı ilə dəyərləndirildə

Böyük ingilis dramaturqu Vilyam Şekspir dünyanı teatra bənzədir. Dünyada yaşayan insanları bu teatrın aktyorları kimi qiymətləndirir, hamının bu teatrdə rol oynadığını vurğulayırdı. Məktəbi də bu meyarla qiymətləndirdikdə, bu “teatrdə” ilk növbədə, müəllim və şagirdləri görürük.

Pedaqoqlar təlim – tərbiyə prosesini səciyələndirəndə müəllim və şagird münasibətini ödə çəkirlər. Psixoloqlar müəllim-şagird münasibətini “sehirli məkan” kimi dəyərləndirirlər. Gözəgörməz tellərlə məktəbin hər bucağında mövcud olan bu sehirli məkanın özünəməxsus sahifələri var.

Müəllimin fəaliyyəti öyrədicə, inkişafverici və tərbiyəverici vəzifələr üzərində köklənib. Bunlar olduqca çətin vəzifələrdir. Onlar müəllimləndən çoxlu qabiliyyətlər tələb edir. Bu qabiliyyətlər içərisində kommunikativ və didaktik qabiliyyətlər daha önəmlidir. Kommunikativ qabiliyyətlər sehirli məkanın birinci, didaktik qabiliyyətlər isə ikinci sahifəsini təşkil edir.

Sehirli məkanın birinci sahifəsi

Sinifdə 20–25 şagird olur. Şagirdlərin sayı sinfin kəmiyyət ölçülərini karakterizə edir. Keyfiyyət ölçüləri ilə karakterizə etsək, məlum olar ki, sinifdə: – əlaçı, ortabab və zəif oxuyan şagirdlər var; zəhmətkeş, tənəblər, səmimi, hiyləgər, sözə qulaq asan və asmayan...şagirdlər var; lider, onu dəstəkləyən və dəstəkləməyən şagirdlər var; hamının dostluq etmək istədiyi və istəmədiyi şagirdlər var; oğlanlar və qızlardan ibarət, heterogen (oğlan və qızlardan ibarət olan) və homogen (yalnız oğlan və ya qızlardan ibarət olan) kiçik qruplar var; müxtəlif mədəni səviyyəli ailədən olan şagirdlər var və s.

Keyfiyyət ölçüləri sinif məkanının nə qədər mürəkkəb quruluşla malik olduğunu və bu məkanda mövcud olan münasibətlər sisteminin çoxşaxəli olduğunu üzə çıxır. Hər bir şagird bu məkana təhsil almaq üçün gəlir. Amma “şagirdlər bu məkanda yalnız təhsil alırlar” kimi düşünmək bağışlanmaz səhv olardı. Bu məkanda şagirdlər bilik və bacarıqlar əldə etməklə bəhəm həm də şəxsiyyət kimi sosiallaşırlar. Görəsən, bilik və bacarıq əldə etmək, yoxsa şəxsiyyət kimi sosiallaşmaq daha önəmlidir? Bir həqiqət məlumdur, bilik və bacarıqlar əldə etmədən şəxsiyyət kimi sosiallaşmaq mümkün deyil, amma həyatda bilik və bacarıqlara malik olan, lakin sosiallaşmamış insanlara təsadüf edilir. Bu necə olur? Axı sinifdə gələcəyin kişisi, xanımı və ən əsası ölkənin vətəndaşı formalaşır. Sosiallaşmamış insanlar özlərinin gələcək “rollarını” necə ifa edə bilərlər?

Şəxsiyyətin sosiallaşması çoxlu amillərin əhatəsində baş verir. Sinif şəraitində müəllimin şagirdlərə münasibəti bu prosesin aparıcı amilinə çevrilir.

Dünyanı sevgi xilas edəcək

Müəllimlə ən düzgün qiyməti şagirdlər verir. Dünyada şagirdin müəllimi qiymətləndirmə tərbiyəsi var. Şagirdlər müəllimlərdə hansı keyfiyyətlərə üstünlük verirlər sualını aydınlaşdırmaq üçün və ya cavabını tapmaq üçün və ya müəllim-şagird münasibətini düzgün tənzimləmək üçün psixoloqlar məktəblərdə maraqlı tədqiqatlar aparırlar. Bu tədqiqatlardan ikisinə diqqət yetirək:

I tədqiqat: Şagirdlərə “Müəllimin səhvi” mövzusunda inşa yazmaq təklif edilir. Şagirdlərin yazdığı inşada müəllimlərin səhvləri konkret faktlarla göstərilmişdi. Bu səhvlərin mütləq əksəriyyəti müəllimlərin şagirdlərlə qarşılıqlı münasibətinə həsr edilmişdir.

II tədqiqat: Həm məktəbin buraxılış sinif şagirdlərinə, həm pedaqoji institutun I kurs tələbələrində, həm də müəllimlərə “ideal müəllimin keyfiyyətlərini” qeyd etmək xahiş edilmişdi. Əldə edilən nəticələrdən məlum olmuşdu ki, şagirdlər və tələbələr müəllimlərin insani keyfiyyətlərinə, müəllimlər isə işgüzar və peşə keyfiyyətlərə üstünlük verirlər. Göründüyü kimi, şagirdlər və müəllimlər eyni problemi prizmmanın müxtəlif bucaqlarından dəyərləndirmişlər.

Təlim-tərbiyə prosesi yaranandan müəllim-şagird münasibətləri həmişə diqqət mərkəzində olub, həmişə bu münasibətlərin humanistləşdirilməsi haqqında danışılmaq, amma cəzalandırma metodundan imtina edilməyib. Bəzən cəza şiddətli olub, bəzən yüngül, amma cəzanın xeyri olmasından çox ziyanlı olması haqqında danışılıb. Öz tərbiyəmizə əsaslanaraq, deyə bilərik ki, şagirdlər cəzalanmağı xoşlamırlar. Şagirdlər cəzalananda neqativ addımlara daha çox yol verirlər.

Təbii ki, şagirdin nöqsanlı hərəkətlərinə reaksiya göstərilməlidir. Amma gəlin bir anlığa fikirləşək, şagirdlər nə vaxt nöqsanlı hərəkətlərə yol verirlər? Əlbəttə, bunun səbəbləri çoxdur, onları təsnif edəndə, məlum olur ki, aparıcı yerdə həm valideynlərin, həm də müəllimlərin şagirdə münasibəti durur. Şagird evdə də, məktəbdə də laqəydiliklə rastlaşanda, danlaq içində “böyüyəndə” özünü-tədqiq etmək üçün ağılaşmaz hərəkətlər düşür. Şagirdin “çətin” tərbiyə olunana çevrilməsini səbəbini burada axtarmaq lazımdır. Hər bir şagird özünüreallaşdırmaq istəyir, ona laqəyd münasibət bəslənəndə, özünüreallaşdırmanın yolu göstərilməyəndə öz ağıllarını “qüdrəti” əsasında addım atır, daha çox nöqsanlı addımları ilə yadda qalır. Şagirdi tərbiyə etmək üçün ona sevgi ilə yanaşmaq lazımdır. Şagirdlər müəllimlərdən insani keyfiyyətlər gözləyəndə bunu nəzərdə tuturlar.

Həsiyə 1: Dünyada yaradılmış bütün gözəlliklərin mənəvi sevgidir. Sırrı hələ məlum olmayan “Mono Liza”-nı Leonardo da Vinci sevməsəydi yarada bilərdimi? Sevgi olmasaydı “Tac Mahal” yarana bilərdimi?...

Həsiyə 2: İnsanı formalaşdırmaq, inkişaf etdirmək, yetişdirmək... düşünməyin ki,

Müəllim öz təlim konsepsiyasını yarada biləndə sinif “SEHIRLI MƏKANA”, müəllim isə QABAQCIL MÜƏLLİMƏ çevrilir

Pedaqoji təcrübədə bu sual bütün müəllimləri düşündürür. Əlində jurnal, ilk dəfə sinifdə xil olan hər bir müəllim qabaqcıl müəllim olmaq istəyir. “Pis əsgər o əsgərdir ki, general olmaq haqqında düşünmür” aforizminin fəlsəfəsinə əsaslanaraq, hər bir müəllimin qabaqcıl müəllim olmaq istəyini pedaqoji aksioma adlandıra bilərik. Amma... müəyyən müddət keçdikdən sonra hər bir müəllim özünü qabaqcıl müəllim kimi görə bilirmi?

dir, onun müdiriyyəti bu addımdan başlayır. Qabaqcıl müəllimlər, ilk növbədə, bu keyfiyyətləri ilə fərqlənirlər. Bu keyfiyyət müəllimi şagirdə sevdirir. Müəllim və şagird bir-birini sevəndə... həm müəllimin, həm də şagirdin uğurları artmağa başlayır. Uğurlar əldə olunanda... müəllim QABAQCIL MÜƏLLİMƏ çevrilməyə başlayır.

Sehirli məkanın ikinci sahifəsi

Bu sahifədə didaktik qabiliyyətlər dominantdır, amma onlar kommunikativ qabiliyyətlərlə birləşəndə sinifdə uğurlar PEDAQOJİ MÖCÜZƏLƏRƏ çevrilir.

Didaktik qabiliyyətlər öz məzmununu təhsilin fəlsəfəsindən asılı olaraq dəyişir. Keçən əsrin ortalarında didaktik qabiliyyətlər deyəndə “öyrətmə bacarığı”, keçən əsrin sonlarında “öyrənməyi öyrətmək bacarığı”, bu gün “yaradıcı insanlar yetişdirmək bacarığı” nəzərdə tutulur. “Öyrətmə”, “öyrənməyi öyrətmə”, “yaradıcı insanlar yetişdirmə” təlimin müxtəlif təhsil fəlsəfəsinə əsaslanan fərqli yanaşmalardır. Bu yanaşmalar müəllimlərdən fərqli təlim konsepsiyasına əsaslanmağı tələb edir. Əgər müəllimin dərsi müəyyən bir konsepsiyaya əsaslanmırsa, dərsin keyfiyyəti haqqında danışmaq mümkün deyil.

Konsepsiya (latınca conceptio-anlama sistemi) ədəbiyyatda müxtəlif məzmununda (nəyinsə izahında rəhbər ideya; vahid sistem təşkil edən bir şeyə baxışlar kompleksi; hər hansı bir hadisəni başa düşmək, şərh etmək üçün müəyyən yol, əsas nöqtəyi-nəzər və s.) açıqlansa da, mahiyyəti etibarilə fəaliyyət strategiyasını müəyyən edir. Məlumdur ki, strategiya olmadan taktikani ayırmaq mümkün deyil. Müəllim də fəaliyyətə başlayanda öz strategiyasına (oxu: konsepsiyasına) əsaslanaraq, taktika (oxu: metodika və texnologiya) müəyyənləşdirir. Qabaqcıl müəllimlərin fəaliyyətlərindəki uğurların sirləri onların konsepsiyasının məzmunundadır.

Həsiyə: Bütün dövrlərdə həm adi müəllimə, həm də qabaqcıl müəllimə təsadüf ediləli. Qabaqcıl müəllimlər öz pedaqoji fəaliyyətlərində rəhbər tutduqları konsepsiyaları tətbiq etməyin yolunu tapmaları ilə fərqlənmişlər.

Azad Mirzəcanzadənin pedaqoji yanaşması

Müstəqillik əldə edildikdən sonra akademik Azad Mirzəcanzadə 2 nömrəli tam orta məktəbin bazasında yaradılmış texniki-humanitar liseydə şagirdlərə yaradıcılığın sirlərini öyrətməyə başladı. O, özünün təhsil konsepsiyası əsasında işləyib hazırladığı qeyri-adi kursu – “riyazi – fiziki – kimyəvi – tənqidi təfəkkür” kursunu yeni metodla tədris edirdi. Kursun tədrisi şagirdlərə təkə bilməyə imkan verirdi. Onlarda, ilk növbədə, nəzəri (riyazi, fiziki, kimyəvi) təfəkkürün və insan ağıllının qiymətli keyfiyyəti – tənqidi təfəkkürün formalaşmasına istiqamətlanmışdı.

Akademik Azad Mirzəcanzadə bununla yanaşı həftədə bir dəfə müəllimlərdə də məşğələlər aparırdı. Bu yolla müəllimlərdə təlim konsepsiyası formalaşdırmağa çalışırdı. O bildirdi ki, hər bir müəllimin təlim konsepsiyası olmadan uğur qazanması mümkün deyil.

Həsiyə: Müəllimin rəhbər tutduğu konsepsiya onun təlim yoluna işq salır, o bu konsepsiyanın reallaşması üçün öz metodikasını axtarır tapır.

Azərbaycan məktəblərində qabaqcıl müəllimlərin pedaqoji təcrübəsi

Həsiyə: Azərbaycan məktəbi qabaqcıl müəllimlərin pedaqoji təcrübəsinin uğurları ilə zəngindir. Zamanın asılı olaraq, təlim konsepsiyaları və metodikalar da yenilənir. Amma yeni köhnənin inkişafı üzərində yaranır. Deməli, mövcud olmuş təcrübələri öyrənməliyə ki, yenini uğurla yarada bilək. Azərbaycanın qabaqcıl müəllimlərinin bəzilərinin təcrübəsinə diqqət edək.

SSRİ xalq müəllimi Zahir Şöyübov Yevlax rayonunun Xaldan qəsəbəsində kompleks məktəbə (məktəbin nəzdində uşaq bağçası, tədris istehsalat kombinatı və musiqi məktəbi olub) rəhbərlik edərkən, özünəməxsus konsepsiyaya əsaslanıb. Şagirdlərin ictimai-faydalı fəaliyyətə cəlb olunması bu konsepsiyanın ana xəttini təşkil edib. Dərslərdən sonra şagirdlər növbə ilə məktəbin nəzdində fəaliyyət göstərən tədris-istehsalat kombinatında işləyiblər. Həmin işin nəticəsində əldə olunan gəlir məktəbin maddi-texniki bazasının möhkəmlənməsinə və şagirdlərin tətil zamanı istirahətinin daha məzmunlu keçməsinə xərclənib. Məktəbin şagirdləri yüksək təlim nəticələri ilə fərqləniblər. Lakin maraqlı məqam onda idi ki, tədris-istehsalat kombinatında şagirdlər Yevlax rayonu üçün xarakterik olan peşə fəaliyyətlərinə cəlb olunurdular. Fikrimizə, bu konsepsiya bu gün region məktəbləri üçün pedaqoji maraq kəsb etməlidir.

Əməkdar müəllim Asif Cahangirov Sumqayıt şəhərində müəllim işləyərək təfəkkürün inkişafı konsepsiyasına üstünlük vermişdi. Onun fikrincə, bu konsepsiyanın tətbiqi üçün təlim prosesində şagirdlərdə müstəqil düşünmə, təhlil etmə, ümümləşdirmə, aparıcı ideyanı müəyyən etmə və bu kimi digər bacarıq və qabiliyyətləri formalaşdırmaq zəruri idi. Asif Cahangirov bu məqsədə nail olmaq üçün dərsin gedişində problem situasiya yaradır, biliyin müstəqil olaraq şagirdlər tərəfindən “keşf” edilməsinə çalışır, onları problemin həllinin müxtəlif yolları ilə üz-üzə qoyur, düzgün cavabı tapanda şagirdə “niyə?” sualına cavab verməyi tələb edir, bu yolla şagirdin fikrinin dolğun olub-olmamasını yoxlayır, digər şagirdlərin bu mülahizələrə fikirlərini öyrənir. Bu, Azərbaycan məktəblərində təfəkkür dərslərini başlanğıcı idi.

Professor Mustafa Salahov da təfəkkür dərslərinə üstünlük verirdi. Lakin o məsələyə başqa istiqamətdən yanaşırdı, onu bir məsələ düşündürürdü. Elmlərin inteqrasiyası şəraitində təbiətinə uyğunlaşdırma, ilk növbədə, kimyanın tədrisi prosesində şagirdlərdə təfəkkürü hansı yollarla inkişaf etdirmək olar? Professor Mustafa Salahov bu suala belə cavab verirdi: ümumtəhsil məktəblərində təbiətinə uyğunlaşdırma fənlərinin dünyanın vəhdəti baxımından öyrənilməsi yolu ilə. Bu, Mustafa Salahovun təlim konsepsiyasının özünü təşkil edirdi. Şagirdlərdə dinamik fəza təfəkkürünün inkişafı həmin konsepsiyanın ana xətti idi. Dinamik fəza təfəkkürü inkişaf edəndə təbiətinə uyğunlaşdırma şagirdlərə qarşılıqlı əlaqədə, sistemli, proses və hadisələrin daxili əlaqələrini taparaq mənimsəyirlər.

Qabaqcıl müəllim Fatma Bünyadova XX yüzilliyin görkəmli psixoloqu Jan Piagenin genetik epistemologiyasını məktəb təcrübəsinə tətbiq etməyə başladı. O, özünün “İdrak məktəbi”ndə Jan Piagenin genetik psixologiyasının uğurları arasında şagirdlərin ağıllarını inkişaf etdirdi. Jan Piagenin elmi məktəbi dünya psixologiyasının incilərindən hesab edilir. Onun nəzəri konsepsiyasının mərkəzində psixologiya və məntiqin nisbəti probleminin həlli xüsusi yer tutur. Jan Piagenin qənaətinə görə, təfəkkür prosesləri mahiyyətcə məntiqə arxalanır. Fatma Bünyadova genetik epistemologiyanın başlıca postulatlarına əsaslanaraq uşaqlarda təfəkkürün inkişafını məntiqi ölçülərlə araşdırırdı.

Son söz əvəzi

Qabaqcıl müəllimlərin təcrübəsi özünəməxsus təlim konsepsiyaları ilə fərqlənir, onlar hətta eyni məsələni müxtəlif rəqurlardan həll edirlər. Müəllim özünəməxsus təlim konsepsiyasını yarada biləndə onun dərslərdə rəngarənglik əmələ gəlir. Belə olduqda dərs həm müəllimin özü, həm də şagird üçün maraqlı olur. Bu konsepsiyaları yarada bilməyən iki önəmli şərti var: müəllimin şagirdə olan sevgisi və bilik, bacarıq, qabiliyyətləri. Bu iki şərt olmadan müəllim öz təlim konsepsiyasını yarada bilər. Yarada biləndə sinif “SEHIRLI MƏKANA”, müəllim isə QABAQCIL MÜƏLLİMƏ çevrilir.